

1939-1944 İNGİLİZ-ALMAN İKTİSADİ HARBİ: TÜRK KROMU ÜZERİNE PAZARLIKLAR

Murat ÖNSOY*

Öz

Stratejik açıdan önemli yer altı kaynaklarının ülkelerin uluslararası ilişkilerdeki pazarlık gücünü arttırdığı bilinen bir gerçektir. Öte yandan bu zenginliklerin ulusal çıkarlar doğrultusunda en iyi şekilde değerlendirilmesi ancak ve ancak başarılı bir dış politika ile mümkündür. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yılları dış Türk Dış Politikası açısından belki de tarihinin en zorlu dönemlerinden biri olmuştur. Coğrafi konumu başta olmak üzere birçok sebepten ötürü, gerek müttefikler gerekse mihver devletleri tarafından savaşa dâhil edilmeye çalışılan Türkiye, hiçbir çıkarının olmadığı bu yıkıma taraf olmamak konusunda kesin kararlı bir duruş sergilemiştir. Orta ölçekte bir devlet olması dolayısıyla büyük güçlere karşı çokta fazla pazarlık gücü bulunmayan Türkiye, savaş süresince denge politikası izlemeye çalışmış bu uğurda büyük bir diplomatik mücadele vermiştir elindeki bütün olanakları seferber etmiştir. Türkiye'nin elindeki en büyük değerlerden bir tanesi, savaş sanayinde kullanılmaya elverişli yüksek cevher oranı ihtiva eden kromdu. Savaşan devletler Türk kromunu elde etmek için büyük bir mücadeleye girişmişti. Türkiye ise elinde bulundurduğu bu değeri dış politika hedefleri doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Bu çalışmada Topyekûn harbin bir parçası olan İktisadi harbin Türkiye ayağında İngiltere'nin Almanya'yı Türk kromundan mahrum bırakmak girişimleri ele alınacaktır. Aynı zamanda İngiltere'nin bu mücadelede başarısız olduğu iddia edilmekte, arşiv materyalleri ve ikincil kaynakların ışığında bu başarısızlığın sebepleri incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: İkinci Dünya Savaşı, iktisadi harp, krom, Türk dış politikası, Almanya, İngiltere.

Abstract

The 1939-1945 British-German Economic Warfare: Wrangling Over Turkish Chrome

It is a known fact that strategically important materials increase the influence of the states on the global power relations. On the other hand states possessing these strategically important materials could only make use of them with an

---

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 06800, ANKARA, onsoymurat@hotmail.com

effective foreign policy. The period before and during the World War II was perhaps the most difficult period in the history of the Turkish Republic. Due to various reasons, geography being in the first place, Turkey was tried to be withdrawn into war by both the Axis and the Allies. Having no interest in being part of this catastrophic fight, Turkey showed a resolute stance and abstained from getting involved. As a middle power state it was difficult for Turkey to follow a truly independent foreign policy in her relations with the great powers of the era. However Turkey followed a resolute foreign policy and stayed out of the war with full effort. With its rich chrome resources she became part of an economic warfare during the War. Turkish chrome was a vital and insubstitutable product especially for the German war industry. Therefore Britain endeavored to prevent Germany acquiring the ore. On the other hand the strategic importance of her chrome resources gave a vital advantage on the diplomatic maneuvers she followed in the relations with the belligerents. In this paper it is argued that the British Economic Warfare efforts regarding the prevention of the Turkish chrome sales to Germany resulted in failure and an analysis of this failure is made based on archival data and secondary sources.

Keywords: Second World War, economic warfare, chrome, turkish foreign policy, Germany, Great Britain.

GİRİŞ

Bir ülkenin yer altı kaynakları, o ülkenin milli güç unsurlarından biri olan ekonomik gücün en önemli öğelerinden birisini teşkil eder. Yer altı kaynaklarını stratejik yapan en önemli faktör ülke ekonomisi ve güvenliğine katkısıdır. Askeri amaçlar için kullanılıyor olmaları ve ikame edilmelerinde yaşanan zorluklar da bu yer altı kaynaklarını stratejik kılan diğer önemli faktörlerdir.

Stratejik yer altı kaynaklarının elde edilmesi mücadelesinden dolayı ortaya çıkan çatışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de yoğun bir biçimde devam etmektedir. Aynı zamanda küresel rekabetin bir parçası olan bu mücadelede stratejik yer altı kaynaklarına sahip olmak isteyen veya bir diğerinin sahip olmasını engellemeye çalışan ülkeler, yer altı kaynaklarını elinde bulunduran ülkeler üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri baskı uygulamaktadırlar.

Türkiye'deki krom rezervleri, savaş sanayinde kullanılmaya elverişli yüksek cevher oranı ihtiva etmesinden dolayı dünya çapında öneme sahipti (Friedensburg, 1943: 16). İkinci Dünya Savaşı süresince krom satışları konusunda gerçekleşen görüşmeler ve savaşan ülkeler arasında yaşanan rekabet, Türkiye'yi çetin bir diplomatik mücadelenin odağına getirmiştir. Krom, Türkiye'nin ikinci dünya savaşı boyunca yürüttüğü diplomatik mücadelede, savaşan taraflara karşı en büyük kozu olmuştur.

1. “İKTİSADİ HARP” KAVRAMI VE KROM

1.1. İktisadi Harp

İktisadi harp, askeri operasyonların bir parçası olarak savaş zamanı izlenen iktisadi politikaların geneline verilen isimdir. Bir milletin bütün ekonomik kaynaklarını savaş için seferber edilmesinin yanı sıra, düşman ülkelerinin savaş kapasitelerini düşürmek için girişilen her türlü teşebbüsü de kapsamaktadır. İktisadi harpte amaç kritik öneme sahip kaynakların ele geçirilmesi yoluyla kendi askeri birliklerinin tam kapasite ile savaşmalarını sağlamak aynı zamanda düşman ordularını gerekli malzeme ve kaynaklardan mahrum bırakarak savaşma kapasitelerini düşürmektir.

Endüstriyel casusluk amacıyla kurulmuş olan İngiltere ‘Endüstriyel İstihbarat Merkezi’ 1936 yılında kavramın eylemi tanımlamaktaki yetersizliğini göz önünde bulundurarak ‘abluka’ kelimesinin yerine ‘iktisadi harp’ kavramının kullanılmasını önermiş, böylece kavram literatürdeki yerini almıştır. Abluka, ambargo, deniz ulaştırma kontrolü, kara listeye alma, önceden satın alma hakkının elde edilmesi vb. unsurlar iktisadi harbin başta gelen yöntemlerindedir.

Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlara karşı İngilizlerin uyguladığı abluka yöntemleri son derece başarılı olmuş ve savaş ertesinde bu yöntemlerin daha da geliştirilmesi için çeşitli komiteler kurulmuştur. Nazilerin iktidarıyla beraber çalışmalarını yoğunlaştıran bu komiteler olası bir savaşta Almanya’nın savaş kapasitesini en aza indirecek tedbirler üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Komitelerin bir çatı altında birleştirilmesi ise ancak savaş başladıktan sonra Eylül 1939’da İktisadi Harp Bakanlığı’nın (İHB) kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Medlicott, 1952: 12-13).

İngiltere’de olduğu gibi Almanya’da da Birinci Dünya Savaşı’ndan çıkarılan dersler neticesinde olası bir savaş durumunda İngiliz İktisadi Harbine karşı alınacak tedbirler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin uyguladığı abluka neticesinde Almanya son derece zor günler geçirmiş, ihtilalin eşliğinden dönülmüş ve yenilgi kaçınılmaz olmuştur. Bu durumu bir daha yaşamamak için, savaş ekonomisi konusunda uzman subaylar yetiştirilmiş ve Almanya savaş için stratejik olan hammaddeleri çok büyük miktarlarda stoklama yoluna gitmiştir. 1935 senesinde, temel askeri ihtiyaçları karşılanmasına yönelik “*Wehrwirtschaftsstab*” (Başkomutanlık Savaş Ekonomisi masası) kurulmuş ve emir komuta zincirinin her kademesine ekonomide uzman subaylar yerleştirilmiştir (Daniel, 1940: 72).

Nazi Almanyası hammadde tedariki konusunda büyük ölçüde dışa bağımlı idi. Giderek artan savaş sanayi üretiminin kesintisiz bir şekilde devam etmesi için, ülkeye hammadde girişinin devamlılığı gerekiyordu. İçinde bulunduğu döviz sıkıntısından dolayı ticarete *clearing* (takas) sistemini kullanmaktaydı (Ataöv, 1964: 8). Satın aldığı mallar karşılığında mal satın aldığı ülkelere mal satıyordu. Bu yöntemle başta Güneydoğu Avrupa, Balkan ve Yakındoğu Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkeyle ticaret yapıyordu. İngiltere ise denizlerdeki üstünlüğü sayesinde Almanya'nın denizasıırı ticaretini büyük ölçüde kontrol edebilmekteydi Sömürgelerden yoksun olan Almanya hammadde tedarikini büyük ölçüde kara sınırının olduğu ülkelere sağlıyor, takas yöntemi ile de bu ülkeleri ticarete Almanya'ya bağımlı hale getiriyordu. 1930'lu yıllarda tekrar gündeme gelen 'Doğu'ya yayılma' siyasetinin bir parçası olan bu yöntem ile yeniden silahlanma sürecine giren Almanya'nın ihtiyaç duyduğu hammaddelerin güvenli yollardan temini amaçlanmaktaydı (Koçak, 1991: 199).

1.2. Kromun Tanımı ve Savaş Sanayi için Önemi

Krom savaş sanayi için elzem nitelikte olan yedi ana metalden biridir (Kemp, 1942: 199). Direnç, sertlik, paslanmaya ve aşınmaya karşı dayanıklılık gerektiren metaller için değişik miktarlarda krom içeren alaşımlar vazgeçilmezdir (Craig, 1940: 774-77). Krom, savaş sanayi için son derece önemli olan paslanmaz çeliğin hammaddesidir. Aynı zamanda çok yüksek erime derecesine sahip bir alaşım olan krom, erimiş metallerden ve gazlardan doğan korozyonlara dayanabildiğinden askeri sanayide tank, uçak motoru, denizaltı ve mühimmat üretiminde kullanılmaktadır. Krom savaş sanayi için niceliksel değil niteliksel bir öneme sahiptir (Meyer, 1938: 149). Kemp'inde (1942: 201) belirttiği gibi, *'ekmek için maya ne ise, savaş sanayi için de krom odur. Çok az miktarda kullanmanız gerekir ama maya olmadan ekmek yapamazsınız. Kromsuz da modern savaş sanayinden bahsetmek olanaksızdır'*. İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok metalin laboratuvar ortamında ikameleri üretilmiş ve bu durum kısmen de olsa ülkelerin dışa bağımlılığı azaltmışsa da, krom konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Kromun ikamesi üretilmediği gibi alternatif madenlerle üretilen savaş araçları ve mühimmat ülkelerin savaş kapasitesinde azalmaya sebebiyet vermiştir (Kemp, 1940: 202).

Tablo 2: 1938 Yılı İtibariyle Avrupa'da Krom Üretimi ve Tüketimi (bin ton)

Ülke	Üretim	Tüketim	Durum
Almanya	-	190	-190.0
Norveç	0.5	50	-49.5
İsveç	-	49	-49.0
Yugoslavya	50	26	+24.0
Yunanistan	42	-	+42.0
Fransa	-	40	-40.0
İngiltere	0.5	36	-35.5
Diğer	-	1	-1.0
Avrupa Toplamı	313	612	-299.0

Kaynak: Ferdinand Friedensburg, *Die Rohstoffe und Energiequellen im neuen Europa*, Gerhard Stalling Verlagsbuchhandlung, Oldenburg, Berlin: Stalling, 1943: 22.

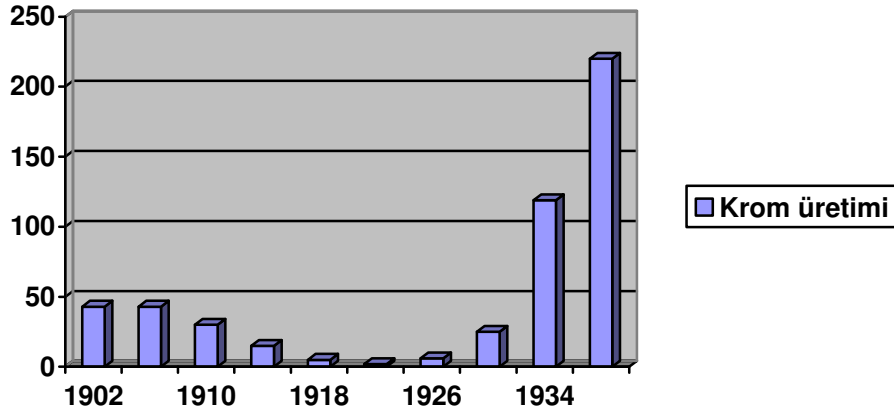
İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin kendi coğrafyalarında krom rezervlerinin bulunmaması bu ülkeleri krom madeninin tedarikinde dışa bağımlı kılmaktaydı. Bu nedenle krom İkinci Dünya Savaşı sırasında üretimi ve ticareti kontrol altında tutulması gereken metallerin başında gelmekteydi (Friedensburg, 1943: 22). Krom, Alman İktisadi Savaş Bakanlığı için petrol, demir, nikel ve bakırla birlikte, Alman savaş makinesinin dışa bağımlı olduğu stratejik materyallerin başında geliyordu. İngiliz gizli servisinin 1938 yılı raporu Almanya'nın krom stoklarının savaş başladıktan sonra en fazla birkaç ay yetecek düzeyde olduğu şeklindeydi.¹ İHB bu raporlar doğrultusunda Almanya'nın krom satın alabileceği ülkeler ile 'önceden satın alma hakkı' antlaşmaları yaparak, Almanya'yı kromdan yoksun bırakmayı planlamıştı (Medlicott, 1952: 242).

1.3. Türkiye'nin Krom Üretimi ve Almanya'nın Dışa Bağımlılığı

Krom üretiminin tarihçesi cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Dünya krom gereksiniminin yarısı Osmanlı İmparatorluğu tarafından karşılanmış ancak 1870'li yıllarla birlikte Dünya'da yeni krom rezervlerinin keşfedilmesiyle birlikte bu durum değişmiştir. Krom ihracatı giderek azalmış, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında çok düşük seviyelere inmiştir. Cumhuriyet döneminde tekrar artışa geçen krom üretimi 1929 ekonomik buhranında yaşanan durgunluğun ardından, hükümetin 1930'lu yılların başında madencilğe verdiği önem neticesinde tekrardan toparlanmıştır. 1935 yılında Etibank kurulmuş ve çoğunlukla yabancı şirketler tarafından işletilen krom madenleri bu kurumun idaresi altına girmiştir. Etibank'ın çalışmaları neticesinde üretimde büyük artışlar gözlenmiş, 1936

yılında çok geniş rezervlere sahip Güleman krom madenleri üretime başlamış böylece Türkiye büyük bir sıçrama gerçekleştirerek Dünya krom üretiminde SSCB'nin ardından ikinci sıraya gelinmiştir . (Tamzok, 2008: 197)

Şekil 1: 1902-1939 Türk krom üretimi(bin ton)

Kaynak: Tamzok, 2008: 197

Almanya 1938 yılında toplam krom ihtiyacının yüzde altmış beşini Balkanlardan sağlarken, İHB'nin bölgedeki yoğun çabaları neticesinde 1939 senesinin ilk sekiz ayında bu oran yüzde on beş e kadar geriledi. Bölgedeki en büyük krom üreticisi Yugoslavya'da madenler devlet tekelinde olmasına rağmen çoğunlukla İngiliz kontrolündeydi ve Krupp firması tarafından kurulan Jugo-Chrom AG bu bölgede hiçbir varlık gösterememekteydi. (Die rohstoffwirtschaftliche Bedeutung des Südostraumes für die deutsche Wehrwirtschaft, Reichsamt für wehrwirtschaftliche Planung, BA, R 7 X/323 s.37). Yunan üretimi krom ise cevher oranının düşüklüğü ve Yunanistan'ın düşük üretim kapasitesi nedeniyle Almanya'nın taleplerini karşılamaktan çok uzaktı. Başka bir krom tedarikçisi Güney Afrika'nın ise kolonisi olduğu İngiltere tarafından Almanya'ya krom satması yasaklanmıştı. Öte yandan ülkenin bir numaralı krom tedarikçisi SSCB'nin savaş sırasında takınacağı tutum belirsizdi. Bütün bu gelişmeler Türkiye'yi tek tedarikçi konumuna getiriyordu. (Die rohstoffwirtschaftliche Bedeutung, 39). İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde alternatiflerin giderek azalması neticesinde Almanlar krom ihtiyacının yüzde altmışını Türkiye'den karşılar duruma gelmiştir. Türkiye Almanya'ya 1925 yılında yalnızca beş bin Alman Markı (RM) değerinde krom satarken, seneler içinde ticari hacim yükselerek 1929'da

otuz beş bin, 1937’de üç milyon dört yüz otuz bin ve 1938’de üç milyon elli bin Alman Mark’ına ulaşmıştır. (Alman Dışişleri Bakanlığı İktisat Politikası Dairesi Yöneticisi Wiehl’in Raporu’, ADAP Nr. 782, 7.8.1939).

İngiliz raporlarına göre Türk krom sevkiyatı durdurulursa, Alman sanayii ağır zararlara uğrayacaktı ve Alman ekonomisi buna uzun süre dayanamayacaktı. 1939 senesinde İHB’ye gönderilen bir raporda Almanya’nın yıllık krom tüketiminin 150.000 ton olduğu ve yedi aylık stokunun kaldığı belirtilmekteydi. (Inloit to Ministry of Economic Warfare 15 Ekim 1939 FO/8371003).

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK-ALMAN EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİ, ALMANYA’NIN HEGEMONYA KURMA ÇABALARI

2.1. Savaş Öncesi Alman Ekonomik Nüfuzu

1933 senesinden itibaren Türkiye’nin Almanya ile olan ticari ilişkileri bağımlılık boyutlarına varmıştır. 1933-1937 arasında Almanya yüzde otuz dokuz ile Türkiye’nin en fazla ihracat yaptığı ülke olmuş, aynı dönemde Türkiye’nin ithalatında Almanya’nın payı yüzde kırk iki olarak gerçekleşmiştir (Gotthard, 1941: 48-49). Almanya’nın *lebensraum* (hayat sahası) arayışı ve Hitler’in bu doğrultuda *drang nach osten* (doğuya yöneliş) siyasetine tekrardan işlerlik kazandırması Türkiye’nin dış finansman ihtiyacındaki artış ile aynı döneme rastlamıştır. İki ülkenin iktisadi yakınlaşması sonucunda 1937’ye gelindiğinde Almanya, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu yün iplik ve kumaşın yüzde yetmiş sekizini, demir çeliğin yüzde yetmişini, makine ve mamul maddelerinin yüzde altmış birini, kimyevi maddelerin yüzde elli beşini karşılamış; Türkiye ise Almanya’nın ihtiyaç duyduğu ham yünün yüzde yetmiş beşini, ham pamuk ve kromun yüzde yetmişini sağlamıştır. 1929’da Türk ihraç ürünlerinden yüzde yirmi altısı Almanya’ya giderken iken 1939’da bu oran yüzde elliye çıkmıştır (Çiftçi, 2010: 245). Türk-Alman Ticaret Antlaşması kapsamında devam eden iki ülke dış ticareti 1933-1939 arasında yaklaşık dört kat artmış ve yıllık hacmi yüz elli milyon Alman Markının üzerine çıkmıştır. (Kurat, 1961: 06).

Türkiye’den satın alınan ürünler üç gruba ayrılmış, krom son derece hayati öneme haiz hammaddeler olarak değerlendirilen birinci grupta yer almıştır. İkinci grupta önemli fakat gerektiğinde başka ülkelerden de sağlanabilecek mallar, üçüncü grupta ise, önemsiz ithalat malları yer almıştır. (Memorandum by Wiehl, ADAP Nr. 782, 7.8.1939).

Almanya ile bağımlılık düzeyine ulaşan ekonomik ilişkiler Türk devlet adamlarını çeşitli önlemler almaya yöneltmiştir. Bu yolda en büyük destek İngiltere'den gelmiştir. İHB 1935 yılından itibaren bazı girişimlerde bulunmuştur (Koçak, 1991: 205). Türkiye'yi Almanya ile olan ticari faaliyetlerinden vazgeçirmek için diplomatik ve dostane yollar izlemekten başka çaresi olmayan İngiltere için Türkiye'deki bu politika değişikliği tam zamanında gerçekleşmiştir. Almanya'yı çevreleme politikası çerçevesinde zaten bu doğrultuda harekete geçmek zorunda olan İHB'nin, alışlagelmiş iktisadi harp taktikleri ile Türkiye'yi Almanya ile ticaretten vazgeçirmesi mümkün değildi. İngiltere denizlerdeki üstünlüğü sayesinde Almanya'nın denizasıırı tarafsız ülkelerle ticareti kontrol altında tutulabiliyordu. Almanya ile kesintisiz kara bağlantısı olması nedeniyle İngiltere'nin denetiminden uzaktaydı. (Russell to Moore 30 April 1940, FO/837/1009). Abluka yöntemi ise Türkiye gibi gıda üretimi kendi kendine yeten bir tarım ülkesi için Türk kamuoyunda İngiltere'ye karşı bir öfke yaratmaktan öte bir etki yaratamazdı (Wu, 1952: 33-34).

Alman etkisini azaltmak için atılacak adımlar Almanya'nın üstlendiği ekonomik rolü devralmaya yönelik olmuştur. Bu amaçla İngiliz Brassert firması, Karabük'te kurulması planlanan demir çelik işletmelerinin yapım hakkı için Alman Krupp firması ile rekabete girmiş ve İngiliz firması galip çıkmıştır. Ayrıca İngiltere ve Türkiye arasında 1938 yılı mayıs ayında altı milyon sterlin tutarında silah alımını da içeren bir askeri kredi antlaşması imzalanmıştır (Wu, 1952: 38).

Mart 1939'da Alman ordularının Prag'a girmesiyle Almanya'nın sınırları Balkanlara dayanmış ve sınırları tam anlamıyla belli olmayan *Lebensraum* (yaşam sahası) ve *Neue Ordnung* (yeni düzen) gibi politikalar Türkiye'yi de tehdit eder hale gelmişti. Alman yayılcılığı Balkanlarda hız kesmiş gibi gözükse de Romanya'nın toprak bütünlüğü için verilen garanti Romanya'nın dış ticaretinde Almanya'ya tekel sağlayacak bir ticaret antlaşmasının imzalanması şartına bağlanmıştı. Öte yandan Almanya müttefiki İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline destek vererek Türkiye'yi de tehdit etmesi muhtemel İtalyan yayılcılığına yeşil ışık yakmıştı (Schönherr, 1994: 299). Türkiye ile Almanya arasında meydana gelen gerilim Türkiye'yi siyasi ve askeri açıdan da İngiltere'ye yaklaşıtıyordu. Türkiye ve İngiltere 12 Mart 1939'da yayınladıkları ortak deklarasyon ile saldırganlığın Akdeniz'e sıçraması durumunda iki ülkenin birbirine yardım edeceği sözünü veriyor, 12 Mayıs 1939'da Akdeniz'deki bir saldırgan hareketin savaşa dönüşmesi halinde ise işbirliği yapmaya ve güçlerinin bütünü ile yardım ve ilgiyi birbirlerine göstermeye hazır bulduklarını beyan ediyorlardı. Alman karşıtı gruba yöneldiği ve silahları kendisine karşı kullanabileceği endişesiyle Türkiye'ye gönderilmesi gereken başta Skoda ve Krupp marka toplar ve Messerschmidt ve Heinkel uçaklar olmak üzere birçok önemli askeri malzemenin sevkiyatının

durdurulmasına karşılık Türkiye’de Almanya’ya krom sevkiyatını durduracağını açıklıyordu. (Papen to German Foreign Ministry, ADAP, Nr. 475, 5.6.1939). Krom sevkiyatının durması ile 1939 yılı içinde siyasi ilişkilerde bir düzelme söz konusu olmadığından, Almanya Ocak 1940’a kadar Türkiye’de bulunan tüm uzmanlarını geri çağırıyordu (Barutçu, 1977: 26).

3. TÜRK-İNGİLİZ YAKINLAŞMASI VE KROMUN İNGİLİZLERE TEKLİF EDİLMESİ

3.1. İngiliz Yakınlaşması ve Krom Antlaşması

1930’lu yılların ikinci yarısında meydana gelen bu siyasi askeri ve ekonomik gelişmelerin ardından, Türk-Alman ilişkilerini durma noktasına gelmiştir. 31 Ağustos 1939’da sona eren ve Türkiye ile Almanya arasındaki ticaretin en önemli göstergesi olan Türk-Alman ödemeler antlaşması uzatılmamış bu karar ile ekonomik ilişkiler büyük ölçüde durmuştur. Ardından o günlerde görüşmelerine başlanılan Türk-İngiliz-Fransız ittifakı 19 Ekim 1939’da imzalanmış ve bu ittifaka eklenen mali antlaşma ile de Türkiye ekonomik açıdan yeni bir döneme girmiştir (Leitz, 2001: 89). Üçlü İttifak Antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra Türkiye ve İngiltere arasında gizli bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle Türkiye, İngiltere’nin iki sene süreyle senede iki yüz bin ton krom satın alması karşılığında Almanya’ya krom sevkiyatından vazgeçeceğini bildirmiştir. Aynı gün Almanya’ya yapılan krom ihracatı hükümet kararıyla durdurulmuştur (Treasury to MEW, 12 Ocak 1943, FO/837/1050).

Almanya’ya krom sevkiyatının durdurulması ve önceden satın alma hakkının elde edilmesi İHB’nin İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye’de elde ettiği en önemli başarıdır. Türkiye ile yeni ortağı İngiltere arasındaki ilişkilerin sağlam iktisadi temellere dayandığını söylemek zordur. Türkiye ve İngiltere’nin ticaret yapılarına bakıldığında koşulların böyle bir ticari ortaklığa çok da uygun olmadığı görülmektedir. Sınırlı hammadde kaynaklarına sahip olan ve ihtiyaçlarının büyük kısmını tarafsız ülkelerle yaptığı ticaretle sağlayan Almanya’nın aksine İngiltere’nin dünyanın dört bir yanında sömürgeler vardı. Bu sömürgeler sayesinde ucuz ve kaliteli hammadde sağlamakta hemen hiçbir sorun yaşamamaktaydı (Deringil, 2008: 245; Alganer 1942: 14). Bu nedenle Türkiye ile ticaret bir iktisadi harp faaliyeti olarak algılanmaktaydı. Önemli olan Almanya’yı Türk ihraç ürünlerinden mahrum bırakmaktı. İngiltere Türkiye’nin en fazla önem verdiği ihraç kalemi olan kromu dominyonlarından uygun fiyatlara almaktaydı. Almanya önceki dönemlerde Türk kromuna yüksek fiyatlar önermekteydi, İngiltere ise Almanya’nın krom için ödediği fiyatların

yüksek olduğunu belirtiyor ve aynı fiyatları ödemeyi reddediyordu (Millman,186: 187-202).

Öte yandan Türkiye’yi Alman iktisadi etkisinden uzaklaştırmak için çok geç kalınmıştı. Bu etki savaşın başladığı günlerde bütün Türkiye’de olanca hızıyla devam etmekteydi. Türkiye’deki sanayi tesislerinin yüzde seksene yakını Almanlar tarafından inşa edilmiş, yenilenmekte olan Türk ticaret gemisi filosunun tamamına yakını Almanya’dan sipariş edilmişti. Demiryolu yapımında kullanılan araçların sevkiyatı da yine önemli ölçüde Almanya tarafından karşılanmaktaydı. Yeni kurulmakta olan Kimya sanayi de Alman kredisinden faydalanılmıştı. Havacılık sektörü ve hava trafiği ise bir Alman firması olan Lufthansa’nın tekelindeydi (Mart-Ağustos 1939 ADAP Seri D: 1937-945, Cilt VI).

İngiltere’nin Alman-Türk iktisadi münasebetlerini sona erdirmekten öteye yapmayı planladıkları çok kısıtlıydı. Türkiye’nin Almanya ile ticaretine son vermesinden doğacak kaybını bir süre için alım destekleri, kredi ve borç uygulamaları ile kapatmayı hedefliyordu. Fakat bu uygulamanın uzun süre devam ettirilemeyeceği apaçık ortadaydı. Doğal ekonomik temelden çok uzak olan bu uygulamadan normal ticari ilişkilere dönülmesi ise hemen hemen imkânsızdı. Türk tarafı ise Almanya ile ticari ilişkilerine son vererek önemli bir ticari partnerden öte Türkiye’nin sanayi atılımlarında en önemli paya sahip bir ‘rehber’ den mahrum kalıyordu. Türkiye bu boşluğu İngiltere ile dolduracağı inancındaydı. Türk-Alman ilişkilerinin durmasına neden olan Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakı ilerleyen dönemlerde Türkiye’ye hem ekonomik hem de siyasi bakımdan büyük zararlar vermiştir. Türk-Alman siyasi ve ekonomik münasebetleri çok geçmeden yeniden başlayacak ve kısa bir sürede üst düzeye yükselmiştir. İlişkilerin düzelmesi için ilg girişimler 1940 senesinin başlarında atılmış, Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Von Papen mart ayında bir Türk-Alman dostluk anlaşması için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişim Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Weisband, 2002: 83).

3.2. Krom Fiyat Müzakereleri

Gizli krom protokolünün ardından fiyat görüşmelerine geçilmiş Ekim ayında başlayan, görüşmelere baştan sona İngilizlerin oyalayıcı diplomasisi damgasını vurmuştur. İngilizlerin bu tutumu karşısında Türk tarafı adına görüşmelere başkanlık eden Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu’nun sabırlı diplomasisi görüşmelere damgasını vurmuştur. Aynı zamanda gözü pek bir devlet adamı olan Menemencioğlu İngilizlere karşı Almanya kozunu kullanmaktan kaçınmamıştır. Türk tarım ürünlerine talip olmak istemeyen İngilizlere, bu durumda Almanya’ya krom satmaktan başka çaresinin

kalmadığını çünkü Almanya'nın krom karşılığında tarım ürünleri almaya razı olduğunu belirtmiştir (Weisband, 2002: 83).

23 Aralık 1939'da Türk kromunun satın alma imtiyazının Müttefiklere verilmesi karara bağlanmış ve 8 Ocak 1940 tarihinde nihai antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma uyarınca İngiltere ve Fransa Türk kromunun üretimini on beşte on bir ve ve on beşte dört oranında satın alacaklarını belirtmişlerdir. Bu antlaşma ile Türk tarafı ABD dışındaki hiçbir ülkeye İngiltere ve Fransa'nın rızası olmadan krom satmayacağını taahhüt etmiştir. (Memorandum by Lintott 19 Ocak 1940, FO/837/1006). İki yıl geçerli olacak antlaşma, taraflardan birinin istemesi durumunda bir yıl daha uzatılabilecekti. Türkiye'nin yıllık üretimi iki yüz elli bin tonu geçmeyecek, krom fiyatları belirlenirken Londra Metal Borsası fiyatları esas alınacaktı. Antlaşma ile birlikte yirmi beş milyon sterlinlik silahlanma kredisi, on beş milyon sterlinlik altın kredisi, iki milyon sterlinlik takas antlaşması ve Türk kuru meyve üretiminin İngiltere tarafından satın alınması da karara bağlanıyordu. Bu antlaşmayı takiben 1940'ın Ocak ayında Krom fiyatlarının tespiti için müzakereleri başlamış ve baştan sona Türk-İngiliz ilişkileri yıpratıcı tartışmalara sahne olmuştur (MEW to British Embassy Ankara, 22 Ekim 1939, FO/837/1994).

Görüşmelerde en göze çarpan durum İngilizlerin fiyat konusunda son derece katı duruş sergilemeleridir. Müzakereleri çıkmaza sokan ve aylar boyu devam etmesine sebep olan fiyat üzerindeki uyuşmazlık uzun süre çözümlenememiştir. İktisadi Harp koşullarında stratejik hammaddelerin yüksek fiyatlar ödenerek satın alınması normal bir durum iken bürokratik yapısı nedeniyle İHB fiyat yükseltme konusunda özgür hareket edememiştir. Hazinesinin onayı olmadan hiçbir fiyat artırımını yapılamamakta, iktisadi harp mantığından uzak hareket eden hazine bürokratları da çoğu zaman olumsuz yanıt vermekteydiler. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk iki senesi boyunca devam eden bu durum İngiliz İktisadi Harbi'nin başarısına engel bir durum teşkil etmiş, İngilizler krom fiyatları üzerine yürütülen müzakerelerde fiyat yükseltememiş, Almanya'nın yüksek fiyat tekliflerine karşı krom antlaşmasının bağlayıcılığına dayanmışlardır. Bu durum Türk-Alman yakınlaşmasını kaçınılmaz kılmıştır (Ankara to Lieutenant Colonel Gibson, 16 Mayıs 1944 FO/195/25661).

İHB'nin krom için düşük fiyat teklif etmesinin bir başka sebebi de Türkiye'nin içinde bulunduğu döviz darboğazının da etkisiyle İngiltere'nin önerdiği 3.75 sterlin/ton fiyatı kabul etmek zorunda kalacağı düşüncesi idi. Karabük Demir-Çelik Fabrikaları'nın yapımını üstlenen İngiliz firmasına 30 Haziran'da yapılması gereken üç yüz yetmiş beş bin sterlinlik ödeme için para bulunamıyordu. İngilizler, kromun tonu için 3.75 sterline anlaşılması durumunda, İngiliz firmasına ödenecek tutarı Osmanlı Bankası'na yatırmaya

hazır olduklarını belirtmiştir. Türk tarafı bu teklifi de geri çevirmiştir. İngiliz iç yazışmalarında Türklerin sıkı pazarlık taktiklerine başvurmasının normal olduğunu, her zamanki gibi sonunda blöf yapmaktan vazgeçeceklerine emin olduklarını belirtmişlerdir (Foreign Office to British Embassy, Paris 1 Ocak 1940 FO/837/1006). Ayrıca Türklerin daima haysiyetsiz bir pazarlık durumu içinde olduklarını dile getirmişlerdir (Foreign Office to Ankara, 10 Nisan 1940, FO/837/1009).

İngiltere dışında Türkiye'nin krom satabileceği tek ülke olan Fransızlar doksan bin ton krom için ton başına beş nokta yirmi beş sterlin teklif ederek İngilizlerin teklif ettiği fiyatın çok üstüne çıkıyorlardı (Memorandum by MEW, 13 Nisan 1942, FO371/22248). Fransızlar, krom'un Almanya'nın eline geçmesini engellemek düşüncesiyle hareket ediyordu. Amaç fiyat ne olursa olsun biran önce Türkiye'deki krom stoklarının güvenli bir yere taşımaktı. İngilizlerin aksine Fransızlar, Türk kromunun antlaşma uyarınca bir an önce satın alınması gerektiğini düşünmekteydi. Krom ihtiyacı her geçen gün artan Almanya'nın krom sevkiyatı için Türkiye'ye baskı uyguladığı istihbaratını alan Fransızlar finansal tartışmaların çok da gerekli olmadığını düşünmekteydiler (Memorandum by MEW, 13 Nisan 1942, FO371/22248).

Antlaşmalar dâhilinde olmasa da Türkiye'den krom talebinde bulunan başka bir taraf da Amerikalılardı. ABD beş nokta altı sterlin fiyat önerilmekteydi. Onlarda Fransızlar gibi stoklarını arttırmak maksadıyla piyasa fiyatlarının çok üzerinde alımlar yapmaya hazırdılar. (Arz Bakanlığı'ndan İHB'ye, 23 Mayıs 1940, FO/837/1009). Bu teklif ile artık Türk tarafını üç nokta yetmiş beş sterline ikna etmek imkânsız hale gelmişti (Ministry of Supply to MEW, 23 Mayıs 1940, FO/837/1009). İngiliz yetkililer, ABD'deki fiyatların şişirme olduğunu, er ya da geç fiyatlarda düşüş yaşanacağını ve orada da piyasa fiyatlarının gerileyeceğini belirtmekteydiler (MEW to MEW, 5 Haziran 1940, FO/837/1012).

Öte yandan savaşın patlak vermesiyle beraber krom fiyatında büyük bir artış meydana geleceği düşüncesiyle Türk tarafı da görüşmeleri ağırdan almaktaydı. Fiyatlarda beklenen artışın bir türlü gerçekleşmemesi nedeniyle Türk Hükümeti, Londra Metal Borsası fiyatlarının manipüle edildiği ve krom fiyatlarının kasıtlı olarak düşük tutulduğunu düşünmekteydi (MEW to MEW, 5 Haziran 1940, FO/837/1012).

Görüşmelerin çıkmaza girmesinin bir başka sebebi de İngilizlerin Türkiye'nin er ya da geç Alman istilasına uğrayacağını düşünmesiydi (Rich, 1974: 21). Yakın bir zamanda gerçekleşeceği düşünülen bu istila neticesinde askeri yardımlar kendilerinde karşı kullanılacaktı. Krom madenleri de ister istemez Almanların kontrolüne geçecekti. İngilizler bu ihtimali göz önünde

bulundurarak Türkiye’de ‘partizan’ benzeri bir organizasyon oluşturulmasını ve madenlere, demiryollarına sabotaj vb. faaliyetler düzenlemeyi planlamaktaydı (Selborne to Eden, 19 Nisan 1944, Premier 3 447/8).

İHB’nin içinde de Türkiye’ye karşı bir siyaset değişikliğine gidilmesi ve beklentilerinin karşılanması gerektiğini düşünen bir grup tarafından yayınlanan memorandumda da belirtildiği gibi İngiliz tarafı Türklerin taleplerine kayıtsız kalmaktaydı ve Almanya’nın kromu için önerdiği üç katı teklife dikkat çekilmekteydi. Bu koşullar altında Türkiye’nin savaş öncesi varılan antlaşmaya sadık kalmasını beklemenin hayal olacağı belirtiliyordu. Savaş olanca hızıyla devam etmekteydi. Bu derece büyük bir savaşı yürütebilmek için başta krom olmak üzere birçok hammaddeye ihtiyaç duyan Almanya, bu hammaddeleri sağlayabileceği az sayıda ülkeden biri olan Türkiye’yi cezp edebilmek ve ekonomik işbirliğini yeniden sağlamak amacıyla yüksek fiyatlar önermekteydi (Memorandum by MEW, 13 Nisan 1942, FO 371/22248).

Görüşmelerin uzamasında Türk tarafının da uzlaşmaz tavrının etkisi yok değildir. Türkiye, krom satışlarının Alman savaş sanayisi için son derece önemli bir konu olduğunun farkındadır ve istenilen fiyatların elde edilememesi durumunda Almanya’ya krom satabileceğinden emindir. Bu sebeple düşük fiyat önerilerini reddetmektedir. Bir yandan da Müttefiklerin her birinin krom konusunda farklı stratejiler takip ettiğinin farkında olan Türk tarafı, bu durumdan istifade etmek istercesine krom antlaşmasında kendi lehine düzeltmeler talep etmiştir. İlk olarak antlaşmanın iki değil yirmi yıllık bir süreyi kapsamasını istediğini belirtmiştir. Savaş sonrası kroma olan talebin azalacağı ve fiyatların düşeceği tahmin edildiğinden, Türkiye yirmi senelik bir antlaşma ile bu düşüşlerden etkilenmemeyi ummakta böylece uzun dönem borçlarını da garanti altına almayı planlamaktaydı. Türk tarafı bu konuda ısrarlarını uzun süre devam ettirdiyse de sonunda geri adım atmak zorunda kalmıştır. Türk tarafının bu talebini reddederek, İngiltere belki de iktisadi harbin en stratejik hatalarından birinin yapmıştır. Yirmi yıllık bir antlaşma onu savaş sonuna kadar Almanya’ya krom satışını engelleyebilecek bir konuma getirecektir. Fakat iki yıl süreli bir antlaşmada ısrar ederek 1943’ten itibaren kendisini oldukça maliyetli bir rekabetin içinde bulacaktır (MEW to British Embassy, Paris 22 Aralık 1939, FO/837 1004).

Krom antlaşmasının üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen İngilizler yirmi beş milyon sterlin tutarındaki silah sevkiyatını gerçekleştirmemişlerdi. Bu durum Türkiye’de tepkiyle karşılanmaktaydı. İngiltere’nin yükümlülüklerini yerine getirmedeki isteksiz tavrı Türkiye’yi Almanya ile olan Ticaret münasebetlerine daha fazla önem vermeye itmiş ve Türkiye ile Almanya’nın çıkarları bir kez daha keşişmişti. 25 Temmuz 1940’ta bir seneyi kapsayan yirmi dört milyon TL hacimli Türk-Alman ticaret antlaşması imzalanmıştır. Krom

satışı bu antlaşmanın bir parçası olmamakla beraber, ileride yapılacak görüşmelerin kapısını araladığı söylenebilir. Öte yandan Alman görevliler gayri resmi yollardan krom elde etmek için girişimlerde bulunuyorlardı. Türk Hükümetinden gizli olarak madenciler ile görüşen Kurt Zimmerman adındaki bir Alman tüccar, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, madencilerin krom üzerindeki devlet tekelinden memnun olmadıklarını ve serbest piyasa koşullarına dönmek istediklerini belirtmiştir. Zimmerman, Türklerin İngiltere ile krom kontratı yapmış olmaktan pişmanlık duyduklarını, Almanya'nın ise geçmişte tornavidadan demiryoluna her türlü malzemeyi sağlayarak Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağladığını aksine İngiltere'den şu ana kadar hiçbir katkı göremediklerini söylediklerini rapor etmiştir. Ayrıca Zimmerman, Kaçak yollardan Almanya'ya krom sevkiyatının gerçekleştirilebileceğini, bu tür bir girişime olumlu bakıldığını belirtmiştir. Ankara'daki birçok yetkilinin Almanya'ya krom sevkiyatına göz yummaya hazır olduğunu da sözlerine eklemiştir (Weber, 1979: 130-131). Almanların Fransa'yı çok kısa bir sürede işgal etmesi askeri açıdan Müttefiklere olan güvenin sarsılmasına ve Almanya'nın savaşı kazanacağı inancın pekişmesine sebep olmuştur. Fransa'nın düşmesi ile İngiltere ilk defa krom fiyatlarında bir artışa gideceğinin sinyallerini vermiştir.

Uzun görüşmelerin ardından 3 Ağustos 1940'ta fiyat konusunda bir uzlaşmaya varılmış, 1 Temmuz - 21 Aralık 1940 dönemi için geçerli olacak krom fiyatları tespit edilmiştir. (Foreign Office to Hugessen, 3 Ağustos 1940, FO/837/1015). Türkiye görüşmeler sırasında edindiği izlenimlerle Almanya ile olan ticari münasebetlere son vermenin hata olduğu düşüncesine varmış ve 24 Temmuz ticaret antlaşması ile Türk-Alman ilişkilerinin yeniden canlanacağını sinyallerini vermiştir (Medlicott, 1952: 274). Öte yandan 1940 senesinde krom sevkiyatı beklenenden az miktarda gerçekleşmiş, krom antlaşmanın imzalandığı 8 Ocak 1940'tan 8 Ocak 1941 tarihine kadar İngiltere yalnızca yetmiş dokuz bin ton krom ithal etmişti, altmış altı bin ton krom ise İngiltere'nin izniyle ABD'ye satılmıştır (Bölcke and Bölcke, 1996: 138).

1941 senesinde savaşın şiddeti giderek artmış, hem müttefikler hem de Almanya tahminlerinin çok ötesinde bir savaş üretimine geçmişlerdir. Böylece kroma olan talepte de artmış olmuştur. 1940'ta iki yüz otuz bir bin ton olan İngiltere'nin yıllık krom tüketimi 1941'de üç yüz yetmiş bin tona çıkmıştır. 1940 senesinde satın aldıkları Türk kromuna pazar bulmakta zorlanan İngilizler, 1941 senesinde ABD'nin bir numaralı krom tedarikçisi Filipinler'in Japonya işgaline uğraması ve bu sebeple yeni kaynak arayışına girmesiyle krom darboğazına girmiştir (British Embassy, Ankara, 26 Ocak 1941, FO/837/1030).

Alman denizaltı saldırıları nedeniyle Akdeniz ticareti durma noktasına gelmiş, ticari gemiler denize açılmaya korkar olmuştur. Şubat 1940'ta

Türkiye’den krom alan Norveç bandıralı bir yük gemisinin batırılması on üç mürettebatının hayatını kaybetmesinin (Cumhuriyet Gazetesi. 1 Nisan 1940. s.3. “Türkiye’den Krom Götüren Gemi”) ve Ocak 1941 de ise Türk bandıralı ‘Refah’ gemisinin İngiltere’ye krom taşırken batırılmasının ardından sigorta şirketleri, gemileri ve içindeki malları sigortalamak için çok yüksek fiyatlar talep eder olmuştu. Bu koşullar altında hiçbir gemi sahibi İngiltere’ye krom taşımayı kabul etmiyordu. Ne yurt dışına mal sevk edilebiliyor ne de Türkiye’ye askeri malzeme yollanabiliyordu (Foreign Office to British Embassy, Ankara, 26 Ocak 1941, FO/837/1030).

3.3. Clodius Antlaşması ve Serbest Piyasa Koşullarına Dönüş

Müttefikler gibi Almanya’da 1941 senesinde krom stokunun tükenmesi tehlikesi ile yüz yüze gelmiştir. Yalnızca on beş ay yetecek krom stokunun kalmasıyla iç tüketimde yüzde otuzluk bir tasarrufa gidilmişti. Krom ihtiyacının kritik bir seviyeye ulaşması ile Türkiye’den krom satın alma konusu tekrar gündemin ilk sırasına oturmuştu. 18 Haziran 1941 tarihindeki Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanmış, bunu takiben Eylül ayında ticari konularda görüşmeler yapmak üzere devlet yetkilisi Karl Clodius Ankara’ya gelmiştir. 9 Ekim’e kadar süren görüşmeler neticesinde iki ülke arasında Clodius antlaşması imzalanmış, bu antlaşma ile Almanya 1943 senesi için doksan bin ton, 1944 senesi içinse kırk beş bin ton krom satın almaya hak kazanmıştır. Daha da önemlisi bu antlaşma İngiltere’nin krom tekeline son vererek, Almanya’ya Türk krom sevkiyatının kapıları sonuna kadar açmıştır (MEW to British Embassy, Ankara, 17 Ekim 1941, FO/837/1030). 1939 krom antlaşmasından çıkardığı derslerle, Türk tarafı Clodius antlaşmasına bir madde eklemiş ve Almanya’nın Türkiye’nin talep ettiği on sekiz milyon RM tutarındaki askeri malzemeyi sevk etmesinden sonra krom sevkiyatının başlatılacağını belirtmiştir (Uzgel, 2001: 154). Antlaşma Almanya tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Clodius görüşmeleri sırasında İngiltere’ye olan ve 1943 yılı Ocak ayına kadar devam eden yükümlülüklerden bahsedilmemişti. Her ne kadar antlaşma 1943 senesi itibarıyla başlayacaktıysa da Alman tarafı Türk-Alman dostluk antlaşması ve Clodius antlaşmasının yarattığı pozitif havadan da yararlanarak 1941 senesinin geri kalanında ve 1942 senesinde de krom satın almak için girişimlerde bulunmuştur. Türk tarafı ise İngilizlere karşı olan yükümlülükler gereği Ocak 1943’e kadar bu ülke dışında hiçbir yere krom satamayacağını ve aksi yönde adım atma niyetinde de olmadığını belirtmiştir (MEW to British Embassy, Ankara, 17 Ekim 1941, FO/837/1030).

Türk-Alman ilişkilerinin düzelmesi ve Clodius antlaşmasının imzalanması ile Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu uluslararası ortam oluşmuş ve Türkiye şimdi iki savaşan tarafı birbirine karşı dengeleyebilecek bir konuma erişmiştir. Mihver ve Müttefikler arasındaki mücadele Türkiye’ye savaş

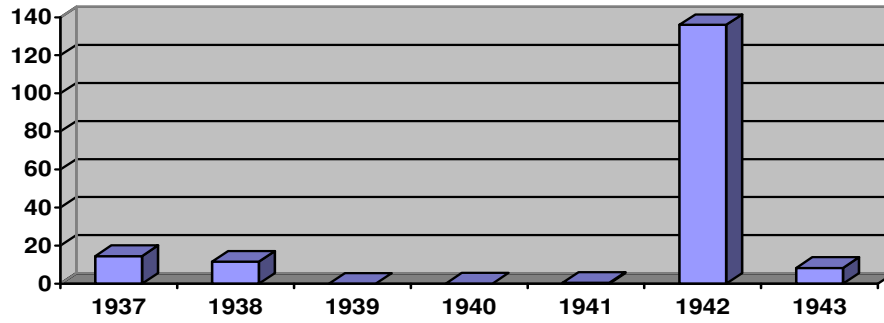
malzemesi göndererek Türk kamuoyunu ve devlet adamlarını etkileme yarışına dönüşmüştür. İngiltere Dışişleri bakanlığı, Büyükelçi Hugessen vasıtasıyla İnönü'ye mesaj göndererek askeri malzemelerin yolda olduğunu ve bu malzemelerin Türkiye'nin güvenliğine katkıda bulunacağına inandıklarını iletmiştir. Büyükelçiden de askeri sevkiyat konusunu mümkün olduğunca krom konusu ile ilişkilendirmesini talep etmiştir (Anthony Eden to Winston Churchill, 5 Kasım 1942, PREMIER 3 446/8).

Clodius antlaşmasıyla, Müttefikler savaş başında Almanya'nın içinde bulunduğu tehlikeyle karşı karşıyaydılar (MEW to British Embassy, Ankara, 17 Ekim 1941, FO/837/1030). Almanya'yı kromdan yoksun bırakmak bir yana, kendi ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekiyorlardı. İHB'den bir yetkili, Almanya'nın krom konusunda Müttefiklerden daha avantajlı durumda olduğunu itiraf ediyordu (Memorandum by British Embassy, Ankara, 26 Eylül 1941, FO/837/3081). Başka bir raporda ise kromun İngiltere için nadir bulunan mallardan biri haline geldiği ve krom tedarikinin iktisadi harp konusu olmaktan çıktığı, acil çözülmesi gereken bir meseleye dönüştüğü belirtiliyordu (Ankara to MEW, 20 Mart 1942, FO/371/22248).

1942 senesinin temmuz ayına gelindiğinde krom için amansız bir mücadele başlamıştı (Medlicott, 1952: 241-242). Türkiye hem Alman tarafı ile hem de müttefik devletlerle görüşmelerde bulunuyor, iki tarafa da sözler veriyor iki taraftan da yüklü miktarlarda yardım alıyordu. Bu durumun farkına varan İngiliz bir yetkilinin tepkisi, 'Türkler krom ticareti konusunda gereğinden fazla heyecanlılar, Almanlara dünyaları teklif ettiler, şimdi de öyle görünüyor ki İngiliz Hükümetine dünyaları teklif etmeye hazırlanıyorlar, iki tarafı da memnun etmek imkânsız olduğuna göre bir taraf er ya da geç kandırıldığının farkına varacaktır ama o an için Türkiye eline geçirdiği kozu sonuna kadar kullanmak niyetindedir.' şeklinde olmuştur (Ramsay to Moore, 8 Ekim 1942, FO/837/1049).

**Şekil 2: Almanya'dan Türkiye'ye silah ihracatı, 1937-1943
(milyon Reichs Mark (RM))**

Kaynak: Bölcke, (1996: 105)

Yeni oluşan ortamda Almanya ile girişilecek rekabetin fiyatlarda olağanüstü artışlar getireceği tahmin ediliyordu. Bu durumun üstesinden gelmek için ABD ve İngiltere arasında Ocak 1942'de 'zarar paylaşımı' antlaşması imzalandı. Almanya'ya krom sevkiyatını engellemek üzere, gerek düşük cevherli kroma ödenecek yüksek fiyatlar gerekse tütün, kuru üzüm vs. gibi destek alımları zarar olarak tanımlandı ve bu masrafların iki ülke tarafından yüzde elli yüzde elli karşılanmasına karar verildi. ABD ilk etapta Türkiye'den 1942 senesi için iki yüz otuz üç bin ton krom satın almak üzere girişimlerde bulundu. 1942 senesinde Türkiye'nin stoklarında iki yüz bin ton düşük cevherli doksan üç bin ton da yüksek cevherli krom mevcuttu, her ne kadar savaş sanayinde kullanılamasa da Almanya'ya sevkiyatı engellenmeliydi ve savaş şartlarında Türkiye, düşük-yüksek cevherli krom ayrımı yapmadan hemen hemen aynı fiyatı talep ediyordu (Bölcke, 1996: 105).

Clodius antlaşmasının imzalandığı 1941'den itibaren İngiltere'nin Türk kromu için önerdiği fiyatlarda gözle görülür artışlar yaşanmıştır. Almanya'nın krom satın almaya başladığı 1943 yılından itibaren ise fiyatlarda yüzde elli ye yakın bir artış yaşanmış, fiyatlar 1940 senesinin neredeyse beş katına çıkmıştır.

Tablo 3: İngilizler Tarafından Tekel Öncesi ve Sonrası Yüzde Kırksekiz Cevher Oranlı Yüksek Kalitede Kroma Ödediği Fiyat

	Önerilen fiyat	Türkiye'nin talebi	Uzlaşılacak fiyat
1940'ta İngiliz tekeli devam ederken	2.9	6	5.5
1941-1942 Clodius antlaşması'nın ardından	5.5	7	6.4
1943-1944 İngiliz tekelinin sona ermesinin ardından	13.5	13.5	13.5

Kaynak: İHB Raporu, 13 Nisan 1942, FO/371/22248, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nden Steinhardt'a, 17 Nisan 1943 867.6359 Chrome/10

İngiltere Türkiye'ye silah yardımı yapamamaktaydı bu nedenle Almanlarla imzalanan krom anlaşması başlarda İngiltere tarafından makul karşılanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin silah satın aldığı Almanya'ya, silah sanayinde kullanılan krom satmasına asıl sert tepkiyi ABD vermiştir (Esmer and Sander, 1996: 137). Daha sonraları ise İngiltere bu siyasetinde değişikliğe giderek artan tepkiler vermiş ve Türkiye'nin düşmanla iş birliği yaptığını iddia etmiştir. Buna karşılık Türk hükümeti, Almanya'ya krom sevkiyatının askeri malzeme sevkiyatının yerine getirilmesine bağlı olduğunu, bunun da Almanya'nın içinde bulunduğu şartlarda mümkün olmadığını dolayısıyla Almanya yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğinden krom sevkiyatının da hiçbir zaman gerçekleşemeyeceğini belirtiyorlardı. Oysaki 1942 senesinden itibaren Almanya askeri malzeme sevkiyatına hız vermişti² (Memorandum by US Department of State, Haziran 1998). Öte yandan İngiltere cephesinde de durum pek farklı değildi. 1942 senesi zarfında İngilizler tarafından Türkiye'ye çok sayıda askeri malzeme ulaştırılmıştı ve birçoğunun da ulaştırılması düşünülüyordu.³

3.4. Artan Rekabet ve İHB'nin Almanya'ya Zaman Kaybettirme Çabaları

1943 krom üretiminden pay alma rekabeti üst düzeye çıkmıştı. İHB, Clodius antlaşması ile Almanya karşısında büyük bir darbe almış görünse de, henüz mücadeleyi bırakmış değildi. İlk etapta maden sahipleri ve Eti Bank yetkilileri ile irtibata geçip kendilerine yüksek Almanya'ya ise düşük cevherli krom satmaları konusunda ikna çabalarına girişti (Ankara to MEW, 20 Mart 1942, FO/371/22248). 1942'nin son aylarına gelindiğinde İHB, Almanya'ya krom sevkiyatını geç başlatmak amacıyla Türkiye'de bulunan yüksek-düşük cevherli tüm krom stoklarının tahliyesine başladı. 8 Ocak 1940 antlaşması uyarınca 8 Ocak'a kadar madenlerden çıkarılmış tüm krom stokları satın

alındığı takdirde, kış şartları da hesaba katılırsa bu tarihte madenlerden çıkarılacak kromun limanlarda yüklemeye hazır duruma gelmesi en az üç dört ay sürebilirdi. Bu durum Almanların en erken mart veya nisan ayından önce krom alamaması anlamına geliyordu (FO/837/1030).

Maden sahipleri 1943 senesinde başlaması beklenen İngiliz-Alman rekabeti ile fiyatların artacağı beklentisindeydiler. Bu nedenle çıkardıkları krom miktarını İngilizlerden saklamış ve büyük miktarlarda krom stoklamışlardır. Böylelikle İngiltere'nin, tüm krom üretimini satın alarak Almanya'ya zaman kaybetme planı yürümemiştir. 1943'ün Ocak ayı ile birlikte madenciler ellerindeki stokları teker teker ortaya çıkarmış ve Almanya 1943 başından itibaren satın alacak krom bulmakta güçlük çekmemiştir (FO/837/1030).

İHB, Almanya ya zaman kaybettirmek için birçok plan devreye sokmuştur. Bir plan doğrultusunda İngilizler Türkiye'de bulunan bütün krom yıkama ünitelerinin satın almış, böylelikle Almanlar madenden çıkarılan kromu yıkayacak ünite bulamamışlardır. Yıkandıktan ve çamurdan arındırıldıktan sonra tartma işlemi gerçekleştirildiğinden yıkanma işleminden sonra ağırlık yarı yarıya azalıyordu. Almanlar kromu yıkatmadan kamyonlara ve vagonlara yüklemiş, böylelikle zarara uğramıştır (Ankara to British Embassy, 19 Ekim 1943, FO/371/37463).

Kromun madenlerden alınarak gemilere yüklenmek üzere limanlara getirilmesi hem müttefik hem de mihver için büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Anadolu'daki ulaşım altyapısının yetersizliği dolayısıyla madenlerden çıkarılan kromun limanlara ulaştırılması kimi zaman hava şartları kimi zaman da nakliye araçlarının yokluğundan aylar sürebiliyordu. Eylül ayında hasat mevsimi ile birlikte bütün nakliye imkânları seferber edilerek ürünler büyük şehirlere taşınıyor, kromun nakliyesi için gerekli araçların tahsisine kısıtlama getiriliyordu. Hasat mevsiminin ardından da kış bastırıyor ve dolayısıyla yollar şubat hatta mart ayına kadar kapalı kalıyordu. Kromun limanlara sevkiyatı kimi zaman imkânsız bir hale geliyordu (Washington to MEW, 10 Haziran 1942, FO/371/33349). Krom limanlara ulaştığında da sorunlar bitmiyordu. Türk gemi sahipleri özellikle Fethiye limanındakiler Almanlar tarafından kiralandığından, İngilizler satın aldıkları kromu taşıyacak gemi bulamıyorlardı. Limana getirilen kromun gemilere yüklenememesi ve limanda bekletilmesi de ayrı bir masraf demektir (Washington to MEW, 10 Haziran 1942, FO/371/33349). Öte yandan Akdeniz'de devam eden İtalyan-Yunan Savaşı da deniz taşımacılığını riskli hale getirmişti (MEW to Monod, 10 Mayıs 1941, FO/837/1027).

Almanya, 1943 yılı başından itibaren Türkiye'ye sevk ettiği askeri malzeme oranında krom almaya hak kazanmıştır (Bölcke, 1966: 44). 15 Ocak-31 Mart arası Almanya'ya gönderilmesi öngörülen miktar kırk beş bin ton iken,

Şubat 1943 itibarıyla Almanya'nın söz verdiği on sekiz milyon TL tutarındaki askeri malzemenin yalnızca iki buçuk milyonluk kısmını göndermesi üzerine yalnızca yirmi üç bin ton kromun sevkiyatına onay verilmiştir (Leitz, 2001, 106).

Almanya alternatif bir güzergâh inşa ederek kromu Güleman madenlerinden Zonguldak limanına taşımış buradan da gemilerle mihver limanlarına nakletmiştir. Böylelikle 1943 sonbaharında Almanya o zamana kadarki en büyük sevkiyatı gerçekleştirmiştir (Ankara to Foreign Office, 21 Ağustos 1943, FO/371/37461). Hasat mevsiminde sevkiyatın devam etmesi için Alman yetkililer tarafından toplantılar düzenlenmiş, Alman Ulaştırma Bakanlığı ve Alman demiryolları yetkililer tarafından bütün imkânlar seferber edilerek krom sevkiyatında kullanılmak üzere Türkiye'ye beş yüz vagon ve elli lokomotif gönderilmiştir (Ankara to Foreign Office, 6 Temmuz 1943, FO/837/1053). Öte yandan Krupp firması aylık on beş bin ton krom garantisi karşılığında yetmiş bir lokomotif ve bin vagonu Türkiye'ye göndereceğini açıklamıştır (Ankara to Foreign Office, 6 Aralık 1943, FO/371/37463). Türkiye bu vagon ve lokomotiflerin bir kısmını kromu Almanya yararına Güleman-Haydarpaşa ve Güleman-Zonguldak demiryolu hattında kullanmışsa da diğer bir kısmıyla da İngiliz ve Amerikalıların krom ticareti için kullandığı limanlara madenlerden krom taşımakta bir sakınca görmemiştir (Ankara to Eden, 5 Nisan 1944, FO/195/2566.1).

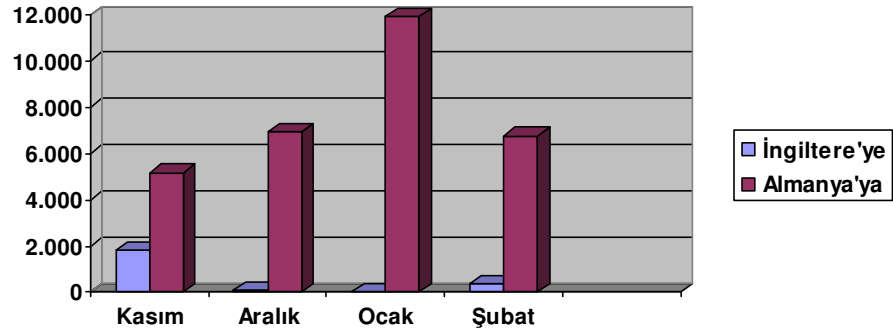
İngiltere'nin Türkiye'den 1943'de satın alacağı krom miktarına yönelik antlaşma 16 Nisan 1942'de imzalanmıştır. Yeni krom antlaşmasına göre İngiltere, 8 Ocak 1943 ve 1 Aralık 1944 tarihleri arasında, Almanya'nın satın almadığı, başka bir deyişle Almanlardan arta kalan kromu satın alabilecekti ve bu miktar kırk beş bin tondan fazla olamayacaktı. Antlaşmanın içeriğine bakıldığında iki buçuk sene zarfında İngiltere'nin asıl amacı olan Almanya'yı Türk kromundan muaf etme düşüncesinden ne kadar uzaklaştığı görülmektedir. Bir zamanlar Türkiye'nin krom üretimine antlaşmalar dâhilinde kısıtlamalar getirme hakkı olan İngiltere, şimdi satın aldığı kromun kalitesi ve miktarı konusunda bilgilendirilmekle yetinecekti. Üstüne üstlük kromun tonuna üç nokta yetmiş beş sterlin ödemeye yanaşmıyorken şimdi on üç sterlin ödemeye hazırды (US Embassy Ankara to Steinhardt, 17 Nisan 1943 867.6359 Chrome/10).

İngiltere Mart 1943'te sona erecek olan Clodius antlaşmasının uzatılmaması için birçok girişimde bulunmuştu. Dışişleri Bakanlığı'na terfi eden Menemencioğlu sürekli olarak baskı altında tutuluyordu. Bu baskılara cevap olarak Menemencioğlu; Almanya'nın söz verdiği on sekiz milyon RM değerindeki askeri malzemeyi göndermemesi durumunda antlaşmasının uzatılmasının söz konusu olmadığını belirtmişse de askeri malzeme sevkiyatının

tamamı gerçekleşmemiş olmasına rağmen 18 Nisan 1943'te ikinci Clodius Antlaşması imzalanmıştır.

Almanya, mart ayında bitmesi gereken on sekiz milyon RM değerindeki askeri malzeme sevkiyatını ancak Ekim 1943'te tamamlıyordu. Böylece Ekim 1943 e kadar ayda ortalama üç bin ton olan Almanya'ya krom sevkiyatı, kasım ayından itibaren ayda ortalama yedi bin tona kadar çıkıyordu (Medlicott, 1952: 530-531).

Şekil 3: 25 Ekim 1943 İtibarıyla Türkiye'nin İhraç Ettiği Krom Miktarı

Kaynak: Hugessen'den İngiltere Büyükelçiliği'ne, 23 Mart 1944, FO/195/2566.

3.5. Almanya'ya Krom Sevkiyatının Azaltılması ve Durdurulması

1943 senesinin son aylarında olduğu gibi 1944 senesinin ilk aylarında da Almanya'ya ihraç edilen krom miktarı İngiltere'ye ihraç edilen miktarın çok üstüne çıkmıştır. 3 Şubat 1944'te Türk Ulaştırma Bakanlığı ile Krupp firması arasında Focke-Wulf marka uçak karşılığında yüklü miktarda krom sevkiyatını öngören bir antlaşma imzalanmış, (Foreign Office to Ankara, 18 Şubat 1944, FO/195/25661) bu durum İngiltere ve ABD'nin giderek artan tepkilerine yol açmıştır. Önceleri İngiltere için Türkiye'nin Almanya ile ticareti çok büyük sorun teşkil etmemişse de (Türkiye, Almanya'dan müttefiklerden alamayacağı bazı ürünleri satın almaktaydı), son aylarda Almanya'ya giden krom miktarındaki artış ciddi ambargo tedbirlerini gündeme getirmiştir. Daha önceleri de ambargo planları söz konusu olmuşsa da Türkiye'yi Almanya'ya daha da yakınlaştıracak düşüncesi ile sert ve tehditkâr bir politika izlemekten kaçınılmıştır. Şimdi ise Almanya'nın Barbarossa harekâtında başarısız olması ve SSCB'nin karşı harekâta geçmesi ile Türkiye dış politikada yalnızlaşmış ve İngiltere üslubunu sertleştirerek Türkiye'yi köşeye sıkıştırabilme imkânına

kavuşmuştur. İlk iş olarak da savaşın başından beri aralıksız bir şekilde devam ettirdiği gıda malzemesi yardımının tamamına yakını kesmiştir. Bu durum bir tarım ülkesi olan Türkiye'yi kısa vadede etkilememiş, Türkiye başlarda Müttefiklerin giderek artan talepleri ve sert üslubu karşısında oyalayıcı siyasetini devam ettirmeyi tercih etmiştir (Eden to Churchill, 26 Nisan 1944, PREMIER 3 447 2).

1944 senesinin ilerleyen aylarında Amerika'nın da desteğiyle yaptırımların dozu giderek artmıştır. 4 Nisan 1944 itibarıyla İngiltere ve Amerika lend-lease sevkiyatlarını minimuma indirmiş, Türkiye'ye petrol ve yiyecek sevkiyatını tamamen durmuştur. Özellikle petrol sevkiyatının sona ermesi Türkiye'de panik havası yaratmış, insanlar yiyecek stoklamaya başlamıştır (Hugessen to Foreign Office, 5 Nisan 1944, FO/371/7/44). Balkanlarda Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmayı amaçlayan saldırılar hız kazanmış; Yunan çetecilerin saldırıları sonucunda Almanya'ya Yunan krom sevkiyatları durmuştur. Bu sırada İngiliz basını da Türkiye'ye yüklenmekte ve Türkiye'nin Almanya'ya krom ihraç etmeye devam ile Müttefik yardımları arasında seçim yapmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan).

Türk Dışişleri Bakanı ile İngiliz Büyükelçisi Hugessen arasında Nisan ayında gerçekleşen müzakereler sırasında İngiliz tarafı, Almanya ile Türkiye arasındaki ticaretten duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Almanya'ya krom ticaretine son verilmesi gerektiği aksi halde İngiltere'nin Türkiye ile ticaretini askıya alacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1944).

Türk hükümeti baskılara cevaben ilk etapta Almanya'ya sevk edilen krom miktarını azaltma yolunu seçmiştir. Aylık yedi bin ton olan krom sevkiyatı bürokratik problemler öne sürülerek dört bin iki yüz tona kadar düşürülmüş ve aynı zamanda İngiltere'ye dokuz bin ton krom sevkiyatına onay verilmiştir (Hugessen to Washington'a, 8 Nisan 1944, FO/195/2567). Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin anlaşılmasıyla Türkiye'nin tarafları birbirine karşı dengeleme imkânı ortadan kalkmıştır. 20 Nisan 1944 tarihinde Türk Dış İşleri Bakanı, Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yaptığı bir konuşmada 21 Nisan 1944 akşam saat yedi itibarıyla Almanya'ya bütün krom sevkiyatına son verileceğini açıklamıştır (Steinhardt to US Department of State, 15 Nisan 1944, FRUS Cilt 4, 20 Nisan 1944, s.96, Gürün, 1983, s.125, Aydın, 2008, s.466). Resmi açıklamanın ardından Türk basınının farklı kalemleri tarafından, Türkiye'nin tarafsız bir ülke olmadığı ve İngiliz müttefiki bir devlet olduğunun altı çizilmiş, kararın İngilizler tarafından olumlu karşılanmasının ve samimi ilişkilere geri dönüş yönünde adımlar atılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Nisan 1944).

1944 yılının yaz aylarında Almanya'nın Balkanlarla kara bağlantısı tamamen kesilmiş, Alman savaş sanayi büyük bir krom darboğazına girmiştir. Öyle ki Albert Speer, Eylül 1944'te Hitler'e stoklardaki kromun kimya sanayinde kullanılmasının engellenmesi ve tüm imkânların savaş sanayii için seferber edilmesi gerektiğini belirten bir rapor sunmuş, çok geçmeden de ülke içinde kromun savaş sanayi dışındaki amaçlarla kullanılmasını tamamen yasaklanmıştır. Gerek müttefiklerin bombardımanı gerekse cevher ithalatındaki büyük düşüş sebebiyle 1944 yılında Almanya'nın alaşımli çelik üretimi durma noktasına gelmiştir (A. Speer, *Denkschrift Metalle*, 5 Eylül 1944, s.5, BA: R3/1525).

Krom sevkiyatı 21 Nisan 1944 itibarıyla resmi olarak sona ermişse de, Almanya gayri resmi yollardan krom edinmenin yollarını aramıştır. İngiliz istihbaratı 15 Mayıs 1944'te on kişilik bir Alman grubunun İzmir'den Türkiye'ye giriş yaptığını ve Almanya'nın İstanbul başkonsolosu ile buluşarak Fethiye'deki krom madenlerine doğru yola çıktıklarını rapor etmiştir. Öte yandan İtalyan kaynakları Dedeoğaç'tan Selanik'e yüz elli vagon dolusu kromun nakledildiğini ve ilk çıkış yerinin Türkiye olduğu bilgisine ulaştıklarını belirtmişlerdir. Türkiye'den ABD ye 1944 ün ilk aylarına kadar sevk edilen krom toplamda iki yüz seksen bin ton olmasına rağmen ABD'ye ulaşan miktar iki yüz altmış iki bin tondur. On sekiz bin ton kromun farklı zamanlarda gemiciler tarafından Almanlara satılmış olabileceği düşünülmekteydi (Ankara to Lieutenant Colonel Gibson, 16 Mayıs 1944 FO/195/25661).

SONUÇ

Kritik ekonomik kaynaklarını ele geçirmeye ve böylece düşman ordularının tam kapasite savaşmasını engellemeye yönelik bir faaliyet olan iktisadi harp günümüz modern savaşının olmazsa olmazıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın en büyük zaafı hammadde tedariki açısından dışa bağımlı olmasıydı ve bu zaaf İHB'nin en önemli varoluş sebeplerinden biriydi.

İkinci Dünya Savaşı İktisadi Harbinin en önemli mücadelelerinden biri de Türk kromu üzerine olmuştur. Müttefikler, Almanya'nın Türk kromunu elde etmesini engellemeye yönelik girişimlerde bulunmuş ve 1939 sonu itibarıyla kromun önceden satın alma hakkını elde etmiştir. Savaşın başladığı 1939 senesinde Almanya ile Türkiye arasındaki ticari ve askeri bağların koparılmasıyla birlikte, İngiltere Türk kromunun önceden satın alma hakkını elde etmiş ve böylece Türk kromu üzerinde tekel oluşturmuştur. İngilizler Savaşın sonuna kadar Almanya'yı Türk kromundan yoksun bırakacak bir konumda iken, 1939 ve 1940 senelerinde meydana gelen bir dizi gelişme ile

elde ettikleri bu avantajı kaybetmişlerdir. 9 Ekim 1941'de Almanlarla imzalanan Clodius antlaşması ile başlayan ve Müttefiklerin aleyhine gelişen bir süreç sonrası, savaşın belki de en kritik evresi olan 1943 senesinden itibaren Almanya krom üzerindeki Müttefik tekeline son vermiş ve savaşın son evrelerine kadar ihtiyacı olan kromu Türkiye'den karşılamıştır. Müttefikler ise 1941 itibarıyla savaş üretiminin tahminlerin çok üzerine çıkmasıyla krom darboğazına girmiştir. Savaşın başında elindeki fazla kromu ABD'ye satan İngiltere 1943 senesinde bu ülkeden otuz bin ton krom ödünç almak zorunda kalmıştır. 1940 senesinde iki yüz otuz bin olan ABD'nin yıllık krom tüketimi 1943 senesinde üç yüz yetmiş bin tona çıkmış ve ayrıca en büyük krom ithalatçısı Filipinleri mihver devletlerinin ele geçirmesiyle durum daha da vahim bir hal almıştır.

Türkiye savaşan tarafların askeri, ekonomik ve siyasi baskılarına maruz kalmış olmasına rağmen savaşın büyük kısmında ilişkilerini devam ettirmiş ve iki taraftan da büyük miktarda askeri ve ekonomik destek görmüştür. 1944 ortalarında, Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin kesinleşmesi ile birlikte Türkiye için iki devleti birbirine karşı kullanabileceği uluslararası ortam ortadan kalkmış ve Türkiye baskılara dayanamayarak Almanya'ya krom satışlarına son vermek zorunda kalmıştır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonunda savaşın fiziksel tahribatından uzak kalmayı başaran az sayıda ülkeden biri olmuş ve savaşın sonlarında attığı adımlarla kurulacak olan yeni dünya düzeninde kendine yer bulmayı başarmıştır.

Savaş sonrası ülkelerin ekonomik durumlarına bakıldığında, Türkiye bütçe dengesini tutturmuş birkaç ülkeden biri olarak göze çarpmaktadır. Görece küçük bir devletin yöneticileri olarak Türk devlet adamları diplomasi'nin nimetlerinde İkinci Dünya Savaşı süresince en iyi şekilde yararlanmasını bilmiş, asıl amaçları, savaşı Türkiye topraklarından uzak tutma emelleri doğrultusunda ellerindeki en önemli değer olan krom rezervlerini sonuna kadar faydalı bir şekilde kullanmışlardır. Savaşan devletlerle yürüttükleri müzakerelerde ellerindeki sınırlı ekonomik avantajlardan azami fayda sağlamak amacıyla hareket etmişler ve uzun diplomatik müzakerelere girmişlerdir. Krom fiyatları ve karşılığında talep edilen askeri malzeme üzerine yürütülen görüşmeler son derece sıkı pazarlıklara sahne olmuş ve Türk devlet adamları isteklerinden çok az ödün vermişlerdir.

NOTLAR

¹ Nazilerin 1933 yılında başa gelmesiyle izlenmeye başlanan politika sayesinde krom ithalatında gözle görülür bir artış yaşandı. 1933-1935 arası Almanya'nın krom ithalatı ikiye katlanmış, 1938 senesinde ise bu miktar 1935 senesindeki miktarın seksen beş bin ton üstüne çıkmıştır. 1939 Senesine gelindiğinde ilk sekiz aydaki ithalat bir önceki senenin ilk sekiz ayının toplamından altmış dört bin ton fazlaydı. İthalattaki bu artış, dünya krom fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.

² Türkiye'ye Almanya'dan gelen savaş malzemelerinden bazıları şunlardır: Tank ve anti tank silah ve ekipmanları: Yirmi üç milyon RM değerinde yüz tank, bir milyon sekiz yüz bin mark değerinde elli adet 3.7 Rheinmetall Borgsik pak, dört milyon dört yüz bin RM değerinde iki bin adet Nebst cephanesi, yarım milyon RM değerinde elli adet iki cm anti tank tüfeği ve yarım milyon RM değerinde beş bin adet cephanesi gibi anti tank silahları. Uçaksavar silahları: On milyon RM değerinde ikiyüz adet uçaksavar ve on yedi milyon RM değerinde beş bin adet mermi, sekiz milyon RM değerinde kırk adet 8.8 cm Uçaksavar ve on altı milyon RM değerinde iki bin adet mermi. Zırhlı Piyade Silahları: sekiz yüz bin RM değerinde iki bin adet otomatik silah ve bir milyon dört yüz bin RM değerinde mermi (Ripken Notes, Wirtschaftsbeziehungen zur Türkei, 3 Mart 1942, R/901/68696).

³ İngiltere'nin askeri malzeme listesi şu şekildeydi: Türkiye'ye sevki gerçekleşenler: yüz yetmiş adet Stuart hafif tank, altı yüz on adet 37 mm A.T. Top, iki yüz on dört adet 3.7 inch A.A. Top, A.A. yüz on bir adet uçaksavar projektörü, yüz dört adet Sahra topu, elli altı adet orta mesafe top, bin yüz elli adet Vickers marka makineli tüfek, yedi bin beş yüz adet makineli tabanca, yedi yüz yirmi beş adet anti tank tüfeği, üç yüz sekiz adet 81 mm havan topu. Mısır cephesi ve Batı Çölü'nde olumsuz bir gelişme olmaması durumunda Orta Doğu'dan sevk edilecek silahlar: kırk adet Stuart hafif tank, iki yüz adet Valentine ve Matilda tank, yüz otuz altı adet 37 mm A.T. top, yirmi beş adet Bofors A.A top, yirmi beş adet RDF hafif uyarı seti (British Embassy, Paris to Ankara, 25 Eylül 1942, PREMIER 3 446/8).

KAYNAKÇA

Arşiv Dokümanları

İngiltere: Milli Arşivler, Londra Kew Gardens :

Foreign Office(FO)

FO 195 British Embassy Angora, Chrome:

1944: volumes. 2567, 2570, 2571, 25661.

FO 371, Turkey:

1942: volumes. 22248, 33349,33350,33351, 33353.

1943: volumes. 37460, 37461, 37463.

FO 837: Turkey Chrome

1939: volumes. 1003, 1004
 1940: volumes. 1006, 1009, 1012, 1015, 1016,1994
 1941: volumes. 1023, 1027, 1030, 1032, 1033.
 1942: volumes.1039, 1044, 1049.
 1943: volumes.1050, 1053, 1058.

FO 867

1943: volumes.

Prime Minister's Office(PREMIER)

PREMIER 3 Turkey:

1942-1943: volumes. 446/8
 1944: volumes. 447/2, 447/8

Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikası Serisi(FRUS)
 FRUS vol.III 1941

Almanya: Federal Arşiv, Lichterfelde Berlin ve Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Mitte Berlin

R/901/68696 1942

R/901/68696

NA: T 71,147, 663425

BA: R 24/28.

Alman Dış Politikası Dökümanları,(ADAP) D (1937-1945), Cilt V, VI, VII, IX, X,

Gazeteler:

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1940, 10 Nisan 1944, 14 Nisan 1944, 21 Nisan 1944.

Kitaplar ve Makaleler

Alganer, H. (1942) **Harp ve İptidai Madde-1-2 İktisadi Yürüyüş**, 57, 58 14.

Ataöv, T. (1965) Turkish Foreign Policy, 1939-1945, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları**, No 197-179.

<http://turkdispolitikasi.net/yazarlar/wilma/tdponcelik.html - ftref12# ftref12>

Aydın, M. (2008) "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" iç. Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası**, I, İstanbul: İletişim Yayınları.

Barutçu, F.A. (1977) **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Ankara: Milliyet Yayınları.

Bölcke, W. and A. Bölcke (1996) **Deutschland als Welthandelsmacht, 1930-1945**, Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.

- Çiftçi, K. (2010) **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Deringil, S. (2008) **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Die rohstoffwirtschaftliche Bedeutung des Südostraumes für die deutsche Wehrwirtschaft, Reichsamt für wehrwirtschaftliche Planung, März 1939, p.39 f, NA: T 71, 147, 663425 and BA: R 24/28.
- Die Einfuhrabhängigkeit der Achse an kriegs- und lebenswichtigen Roh- und Halbstoffen und ihre mögliche Sicherstellung im Kriegsfall, Reichsamt für wehrwirtschaftliche Planung. Documents on German Foreign Policy, Series D(1937-1945), Vol V, VI, VII, IX, X,
- Esmer, A.S. ve O. Sander (1996) "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", iç. Mehmet Gönübol (der.), **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1985**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fodor, D.J. (1982) **The Neutrals**, Illinois: Time-Life Books.
- Friedensburg, F. (1943) **Die Rohstoffe und Energiequellen im neuen Europa**, Berlin: Gerhard Stalling Verlagsbuchhandlung.
- Gürün, K. (1983) **Dış İlişkiler ve Türk Politikası: 1939'dan Günümüze Kadar**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Jaeschke, G. (1941) **Türkei**, Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag.
- Jack, D.T. (1940) **Studies in Economic Warfare**, P.S., London: King&Son.
- Kemp, A. (1942) 'Chrome: A strategic Material' **Harward Business Review**, Winter, 199-212.
- Koçak, C. (1991) **Türk-Alman İlişkileri(1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Leitz, C. (2001) **Sympathy for the Devil: Neutral Europe and Nazi Germany in World War II**, New York: New York University Press.
- Medlicott, W.N. (1952) **The Economic Blockade**, Vol. 1, London: His Majesty's Stationert Office and Longmans, Green and Co.
- Meyer, F. (1938) Türk Krom Cevheri Terkibine Dair Bir Tetkik, **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, 13, 149-154.

- Millman, B. (1996) **The Ill Made Alliance: Anglo-Turkish Relations, 1934-1940**, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Pumphrey, L.M. (1941) Planning For Economic Warfare, **Military Affairs**, 5(3), 145-151.
- Rich, N. (1974) **Hitler's War Aims: The Establishment of the New Order**, London: Andre Deutsch Limited.
- Schönherr, K. (1994) Die türkische Aussenpolitik vom Vorabend des Zweiten Weltkrieges bis 1941, **Osterreichische Osthefte**, 36/1994 Heft 2, Wien
- Tamzok, N. (2008) Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-4.
- Kurat, Y.T. (1961) A Survey of Economic Policy in the Turco-German Trade During World War II, **Belleten**, XXV(97), 95-103
- Uzgel, İlhan (2001) "Almanya'yla İlişkiler" iç. Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (3. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, F.G. (1979) **The Evasive Neutral: Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War**, Columbia and London: University of Missouri Press.
- Weisband, E. (2002) **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Wu, Y. (1952) **Economic Warfare**, New York: Prentice-Hall, Inc.
- U.S. State Department [Eizenstat] Report on U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury (June 1998).